

Понятие эскалации конфликтов-1 день, 15.00-15.20 (20 минут)

Зиддиятлар эскалацияси ҳақида тушунча

“Эскалация” лотинчадан (scala) – пиллапоя, зина маъносини билдиради. Зиддиятга нисбатан назарий тушунчада бу қаттиқ эмоционал ҳолатда шиддат билан ривожланиб боровчи зиддиятли мулоқотга нисбатан айтилади.

Зиддиятли вазиятларда эскалация белгилари:

1. Зиддият иштирокчиларининг ҳаракатлари ва ҳулқида оқилона ёндошувнинг йўқолиб бориши.

2. Ҳар икки тараф ўртасидаги шахслараро муносабатларда бир-бирига нисбатан негатив фикрларнинг уйғониши, бир-бирининг фақат ёмон томонларини кўриши.

3. Вазиятни қўлдан чиқариш оқибатида зиддият иштирокчилари ўртасида кучли эмоционал ҳолатнинг ортиши.

4. Томонларнинг бир-бирига нисбатан шахсиятга тегишли танқидлари ва субъектив ёндошувларини очикдан-очик баён этиши (ҳақоратлаш).

Эскалация жараёнида зиддий муносабатларга киришган томонларнинг мақсади ва манфаатлари ўз ўрнини йўқотиб, шахсий келишмовчиликларга боради. Оқибатда томонлар бошқа манфаатларни кўзлаб зиддиятни яна-да, кескинлаштиради. Эскалация жараёнида ҳар қандай манфаатлар турланишни бошлайди ва томонларни бир-бирининг манфаатларини рад этади. Бунинг оқибатида зиддиятни юзага келтирган мақсад орқа планга ўтиб, шахсий манфаатлар тўқнашуви юзага кела бошлайди. Шунинг учун ҳам зиддиятли вазиятлар қайсидир аниқ сабабларга боғлиқ бўлмайди. Эскалация жараёнида зиддиятли вазиятни юзага келтирган сабаб ўз моҳияти ва мазмунини ўзгартириб, қадриятини йўқотади.

Эскалация жараёни зиддиятли вазиятнинг энг хавфли даври. Чунки айнан шу даврда шахслараро юзага келган зиддият гуруҳлараро даражага ўтиши мумкин.

Эскалация зиддиятли вазиятни кескинлаштирувчи ташқи ва ички механизмларга эга. Эскалациянинг **ташқи механизми** томонлар ҳулқининг стратегияси ва усулларида намоён бўлади. Ҳар икки томоннинг тортишув пайтида бир-бирига мос равишда кескинлашган ҳулқи уларни турли мақсадлар ва манфаатлар томон етаклайди. Эскалациянинг **ички механизми** шахснинг руҳий ҳолати ва онгига асосланади. Шахслар ҳулқининг ўзига хослик жиҳатлари, шахсий ва ижтимоий келиб чиқишлари уларнинг шахсий муносабати ҳамда ҳаракатларига кучли эмоционал ҳолат натижасида келиб чиққан қалтис вазиятга ўз таъсирини ўтказмай қўймайди.

“Эскалация” тушунчаси асосан “совуқ уруш” даврида қўлланила бошлаган. Чунки зиддиятлар эскалацияси ҳарбий тўқнашувларда ўзининг тактик ўрнига эга бўлиб, қўлланилишида аниқ қоидаларни талаб этади.

“Эскалация” термини иштирокидаги фразеологик бирикмалар:

1. Ҳарбий ҳаракатлар эскалацияси
2. Зиддиятли вазият эскалацияси.
3. Қуролли тўқнашув эскалацияси.
4. Қуролланиш пойгаси эскалацияси.

5. Уруш эскалацияси.

6. Тажовуз эскалацияси.

Австриялик иқтисодчи зиддиятшунос олим Фридрих Глазл ўз тадқиқотлари давомида эскалация моделини ишлаб чиққан. Ушбу модель зиддиятларни аниқлаш ва баҳолашда қўл келади:

1. Яширин зиддиятли вазиятни аниқлаш;
2. Можаро босқичини аниқлаш;
3. Зиддиятнинг қай даражада кескинлашаётганини баҳолаш (вазият юмшайптими ёки аксинча).
4. Зиддиятга аралашишда шахсий таъсирни баҳолай билиш (муаммони ҳал қилиш ёки кескинлаштириш).

Ф.Глазл зиддиятлар эскалациясининг тўққизта босқичини аниқлаган:

1. “Жаҳл отига миниш”.
2. Баҳс ва келишмовчилик.
3. Сўзлашишдан амалий ҳаракатларга ўтиш.
4. Тарафкашлик (гуруҳлашиш).
5. “Қадрини йўқотиш”.
6. Таҳдидлар стратегияси.
7. Ҳимоя зарбалари.
8. Йўқ қилиш, парчалаш.
9. “Биргаликда бўшлиқ сари”.

1. “Жаҳл отига миниш”

Фикрларнинг қарамақаршилиги оқибатида зиддиятли вазият юзага келади ва бу вазиятни юмшатишнинг иложи йўқ. Вазиятни юмшатишга уринишлар ҳеч қандай натижа бермайди, аксинча, томонлар бир-бирини ёмон кўра бошлайди. Қарама-қарши мақсадлар намоён бўла бошлайди. Бу мақсадларни қўллаб-қувватловчилар тарафкашлик қилиши натижасида, шахслараро зиддият гуруҳлараро зиддиятли вазиятни юзага келтиради. Лекин томонлар ҳалол бўлишга уринади ва одамгарчилик доирасидан чиқмайди.

2. Зиддиятнинг кейинги - иккинчи даражаси: баҳс ва келишмовчилик.

Ўз манфаатларининг ҳимояси йўлида томонлар шахсий ҳолатига эътибор бера бошлайди: кийиниши, ақли, кучи ва ҳ.к. Ҳар икки томон зиддиятнинг бу стадиясида ўзларини бошқалардан кўра ақллироқ, чиройлироқ, кучлироқ, омадлироқ деб билади. Шахсий устиворликларини намоиш эта бошлайдилар. Қарама-қарши томоннинг камчиликларини юзига сола бошлайди. Бу стадияда томонлар бир-бирларининг мулоҳазаларини эшитишдан кўра кучли эмоцияга берилишини, қуюшқондан чиқишини истади. Ҳар икки томоннинг онгида доминантлик истаги пайдо бўла бошлайди. Томонлар ўзларининг имижини оширишга уриниши туфайли қуюшқондан чиқади. Айнан томонлар бир-бирининг манфаатларини тушунишга истамаганлиги учун вазият учинчи даражага ўтади.

3. Сўзлашишдан амалий ҳаракатларга.

Шундай қилиб, томонлар сўзлашишдан фойда йўқлигини тушуниб, амалий ҳаракатларга ўтади. Томонлар бир-бирининг фикрларини тингламагани, тушунишни истамагани учун ўртада ишонч йўқолади. Ҳар қайси томон ўз манфаатини илгари сура бошлайди. Ҳар қайси томон фақат ўзиникини маъқул деб билади ва ҳеч қандай баҳс-мунозарага ўрин қолдирмайди. Томонлар доминантликка ўтади. Гуруҳлар ичида шахсларнинг ўзаро тарафкашлик қилиш ҳолатлари ортади, ички келишмовчиликлар юзага кела бошлайди. Томонлар ўзини вазият қурбони деб ҳисоблайди ва масъулиятни унутади. Барча ҳаракатларини ўзини ҳимоя қилиш реакцияси деб баҳолайди.

Шахснинг обрўсига таҳдидлар зиддиятнинг тўртинчи стадияга ўтганини билдиради.

4. Тарафкашлик (гуруҳлашиш).

Бу стадияда зиддият аниқ бир мавзуга асосланмайди, энди фақат ва фақат ғолиб ким ёки мағлуб ким деган савол учун кураш кетади. Бу стадияда томонлар фақат ўз обрўси учун курашади. Бу пайтга келиб ҳар қайси тараф “душман томон”нинг салбий маънодаги образини ўзи учун яратади. Ҳар иккала тараф ўзи ҳақидаги ҳар қандай фикрларни тан олмайди ва ўз фикрида қатъий туради. Ҳар икки томон ҳулқий норма чегараларидан чиқмаган ҳолда “душман”ни провокация қилади, ҳақоратлайди, танқид қилади. Шунингдек, томонлар атрофига тарафкашларни йиға бошлайдилар. Бунинг учун улар атайлаб овозларини баландлатади, ўз обрўсини рўкач қилади, ҳақ эканлигини таъкидлайди.

Бешинчи даражага ўтишда томонлар бир-бирларининг обрўсига путур етказувчи ҳақоратларни ишга сола бошлайди.

5. “Қадрини йўқотиш”

Инсон қадри деганда ҳар қандай шахс атрофдагиларнинг ҳурмати, эътибори ва муносабатига ҳақли эканлигини билдиради. Орқаваротдан қилинган ғийбатлар инсон қадрини ерга уради лекин томонлар бу билан кифояланмайди. Инсон қадрини фақат кўпчилик олдида, баралла ҳақоратлаб ер билан яксон қилиш мумкин. Томонлар бир-бирининг манфаатлари, мақсадлари моҳиятини салбий маънога буриб, уларнинг қанчалик “юзсиз”, “субутсиз”, “виждонсиз” эканликларини кўпчиликка сингдира бошлайди. Энди вазият ким ёмонни аниқлаш эмас, “мана, биз қанчалар ҳақмиз, биз бегуноҳмиз, улар эса разил ва тубан одамлар” эканлигини исботлашга тушади. Бу вазиятда ортга йўл йўқ. Чунки орқага йўл фақат кечирим сўраш, кўпчилик олдида бош эгиш билан бошланади. Ҳеч қайси томон кечирим сўраб, ўз обрўсини тўкиш истагида эмас. Шунинг учун энди улар фақат бир-бирини ерга уришдан чарчамайди.

6. Таҳдидлар стратегияси.

Бу стадияда томонлар ўзаро келишув йўли билан масалани ҳал қилиш бефойда уриниш эканлигини тушуниб, зарар етказиш таҳдидига ўтади. Бу таҳдидлар “душман”ни шунчаки қўрқитишдан фарқ қилади: томонлар ҳеч қачон чекинмасликларини намоёнкорона таҳдидлар билан изҳор этади.

Борган сари вазият кескинлашиб, томонлар таҳдидлари шунчаки гап эмас, ўз обрўсини ўртага қўйиб бўлса ҳам амалга оширишларини билдира бошлайдилар. Бу стадияда таҳдидлар шартлашишга бориб тақалади. Томонлар бир-бирларига шарт қўя бошлайди. Бунда ҳар икки томон ҳам реал вазиятга баҳо бера олмайдиган ҳолатда бўлади. Чунки уларда паника ҳолати вужудга келади. Томонлар ўз паникасини атрофдагилардан бекитиш мақсадида қарама-қарши томоннинг ноҳақлигини исботлашга ўтади, ҳатто ОАВ, ижтимоий тармоқларга мурожаат билан чиқади. Бу стадиянинг хавфли жиҳати шундаки, стресс ва тажовузкорлик оқибатида томонлар назоратни қўлдан чиқаради. Натижада гуруҳлар ичида келишмовчиликлар юзага келиб, ҳатто вазият “сабабчилари” зиддиятни тўхтатмоқчи бўлган тақдирда ҳам уни давом эттириш истагида бўлганлар сони ортиб боради.

7. Ҳимоя зарбалари.

Бу стадияга келиб, томонлар ўз хавфсизлигини таъминлаш билан овора бўлади. Чунки таҳдидлар конкретлашган. Душман тараф одамгарчиликдан чиққан ёвга айланади. Томонлар бир-бирини фақат йўқ қилиш йўли билан масалани ҳал қилиш мумкин деган фикр билан зарба беришга тайёрланади. Зарбалар душманнинг молиявий ресурсларига, юридик статусига, назорат имкониятларига етказилиши мумкин. Душманнинг ҳар қандай мағлубияти (гарчи у томонларга ҳеч қанақа аҳамиятга эга бўлмасада) ғалаба сари бир қадам каби қабул қилинади. Ҳатто томонлар агар фойда берса зиён кўришга ҳам тайёр бўлади. Мақсад – душманни парчалаш.

8. Йўқ қилиш, парчалаш.

Ҳужумлар кўпайиб бораверади. Улар душманни йўқ қилишга қаратилган. Уларнинг гуруҳини парчалаш мақсадида бошлиқларига, сулҳчиларга, вакилларига зарба беришдан бошланади. Чунки улар бўлмаса гуруҳ ўз-ўзидан парчаланиб кетади деган ният бўлади ҳар иккала томонда. Гарчи бу стадияга келиб, гуруҳларда ички низолар кўпайган бўлади. Мақсад – нима қилиб бўлса ҳам вазиятдан чиқиб олиш.

Бу мақсад ҳам йўқола борганида, яъни томонлар ўз хавфсизлигини унутганида зиддият сўнгги даражага етади.

9. “Биргаликда бўшлиқ сари”.

Зиддиятли вазият сўнгги даражага етганида томонлар нафақат оқилона фикрлаш қобилиятини, балки шахсий хавфсизлик инстинктини йўқотган бўлади. Банкротлик, қамоқ жазоси, ўлим – ҳеч қайсиниси қўрқинчли эмас. Йўқотадиган нарса қолмади. Бу уруш. Душманни йўқ қилиш, парчалаб ташлаш учун уруш. Бу урушда бегуноҳ қурбонлару бетарафлар бўлмайди. Мақсад битта – ўзига қўшиб душманни ҳам ҳароб қилиш, биргаликда бўшлиқ сари йиқилиш.

Эскалациянинг ривожланиш босқичлари шулардан иборат. Шу тушунча ва мезонлардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, зиддиятлар эскалацияси энг хавфли жараёндр.

Муҳайё Саидова, ЖҚТМ тренери.